

Historieforskningens ”paradigmskifte”

JORMA KALELA

”Historien nu” är en titel, som implicerar en tidmässig skillnad. Det som finns nu, skiljer sig från det som fanns. Bokens underrubrik, ”Synvinklar på finländsk historieforskning”, hänvisar till det som jämförs. I inledningen presenteras subjektena: ”de närmast under 1950-talet födda” historikerna.

Det är alltså legitimt att analysera boken som ett dokument. Likaså är det motiverat att fråga sig i vilka avseenden författarna ser historieforskningens uppgifter på ett annat sätt än sina föregångare. Flera av de medverkande skulle säkert opponera sig mot att bidragen behandlas som en helhet. Det finns emellertid några dimensioner, i fråga om vilka det är berättigat att tala om generationsskillnader.

Den klaraste meningsskiljaktigheten gäller vad som är historiskt betydelsefullt. Författarna tar konsekvent avstånd från tidigare historikergenerationers övertygelse om, att det i detta avseende finns på förhand givna kriterier för relevant och valid forskning. Minst av allt låter sig sådana kriterier härledas från det egna samhällets eller den egna kulturrens utvecklingstendenser.

Författarnas syn på forskningspolitikens grundvalar är en fråga, som jag kommer att behandla i ett annat sammanhang (*Tiede & Edistys* 3/1991). Där tar jag också upp deras syn på avgränsningen av historieforskningen, som likaså avviker från tidigare generationers åskådning. Symptomatisk är författarnas inställning till frågan om förhållandet mellan historieforskning och samhällsvetenskap. För dem är detta inte någon relevant fråga. Upptagenhet med skiljelinjer mellan vetenskapsgrenar och det egna fackets olika områden ses snarare som ett hinder för forskningsmässiga framsteg.

Historielöshet och politik

Den problematik som jag här vill ta upp tangerar frågan om den ”historielöshet”, som ofta anses vara typisk för dagens högtutvecklade industriländer. Det är emellertid inte så mycket diskussionen om denna tolknings validitet, som intresserar mig, utan den mera grundläggande problematik diskussionen återspeglar.

Att historikerna bekymrar sig över ”historielösheten” vittnar om en dimension i deras historieuppfattning. Att svara på de kunskapsmässiga behov, som riktar sig mot det förgångna, har ansetts höra till disciplinens konstituerande egenskaper. Härmed kan mitt intresse specificeras

till att gälla historieforskningens förhållande till de kognitiva substanser, i vilka det förgångna är närvarande.

Beträffande *Historia nyt* kan problematiken introduceras med hänvisning till Pauli Kettunens artikel. Han tar som sin utgångspunkt en nutida tendens, som för de flesta andra författarna egentligen är obekvämt. Det finns i våra samhällen en stark efterfrågan på sådana undersökningar, som tagit närhistoriens politiska händelser till sitt objekt. I denna mening mår den traditionella politiska historien mycket väl, som Kettunen konstaterar.

Vill man se bokens övriga bidrag som svar på "historielösheten", är budskapet klart. Politik i begreppets traditionella bemärkelse borde helst inte tillhöra historieforskningens objekt. Denna observation ger anledning till flera kommentarer, av vilka den första gäller begreppet politik. *Historia nyt* är ett av flera bevis på att uppfattningarna om vad politik är idag befinner sig i ett jämsättningstillstånd.

Å andra sidan finns det också, som Kettunen understryker, en stark kontinuitet. Publikens intresse riktar sig främst mot det, som äger rum bakom den "höga politikens" kulisser. Och hemligheter kan avslöjas i takt med att nytt arkivmaterial blir tillgängligt. De flesta författarna i boken tycks inte ha insett, att "spänningen mellan det offentliga och det hemliga" inte endast fortsätter att vara aktuell i våra samhällen, utan t.o.m. har blivit en av beståndsdelarna i den nya mediaoffentligheten.

Kettunen hänvisar också till ett annat slags kontinuitet i den moderna människans tänkande. Det är fråga om "det praktiska historiemedvetandets cirkel, där det förgångna granskas med utgångspunkt i nuets legitimitet och nuet i det förgångnas legitimitet". Händelserna i den f.d. real-socialismens länder samt reaktionerna i andra länder visar tydligt att även denna cirkel upprätthåller intresset för förhållandet mellan den traditionella politiken och det förgångna.

Det finns ytterligare en aspekt på "politikens förflutna", som ger den traditionella politiken livskraft. Aspekten kommer, som Kettunen formulerar saken, till uttryck i t.ex. "dramatiska berättelser om osäkerheten" i de situationer, vilka bestämde Finlands öden. Förhållandet mellan detta dramatiska eller spektakulära moment och uppfattningarna om "historiens gång" är i dagens läge ingalunda en irrelevant fråga.

De franska annalisternas kritik av händelsehistorien, som endast i förbigående behandlas i *Historia nyt*, har likaså knutits till diskussionen om politisk historia. Under de två senaste decennierna har man i den internationella diskussionen på sätt och vis gått ännu ett steg längre. Hela tanken om historien i ontologisk bemärkelse (som en beståndsdel av verkligheten) har på goda grunder problematiserats. Det oaktat är det i någon mening legitimt att tänka, att historien ändå rör sig.

Bokens övriga författare kan givetvis kritiseras för att de nöjer sig med att avfärda den traditionella politiska historien och för att de inte i

likhet med Kettunen problematiserar "det politiska" och "det statliga". Likväl är deras tillvägagångssätt egentligen som dokument mera avslöjande. Den traditionella politiken har förlorat sin legitimitet samtidigt som en ny ännu inte tagit fast form.

Pluralism

Ställer man frågan om innehållet i den historieforskning som skall ersätta traditionell politisk historia, ger boken inget entydigt svar. Där förordas inte någon speciell inriktning. Författarna förenas snarare av en pluralistisk syn på historieforskningens orientering. Synsättet kan diskuteras i samband med deras gemensamma uppfattning om 1970- och 1980-talens internationellt nya strömningar. Attityden skiljer sig återigen från den dominerande inställningen hos äldre generationer. Nya impulser är välkomna och bör bedömas utan förutfattade meningar.

Av de nya strömningarna ägnas kvinnohistorien mest utrymme. I en egen artikel behandlas också teknologins historia. Däremot saknas särskilda redogörelser för flera sådana ämnesområden, som är populära i andra europeiska länder (och håller på att bli det också i Finland). Det gäller forskningen i sociala och etniska minoriteters, ekologins, arbetets, supandets, resandets, avundsjukans, ångestens etc. historia. Eftersom denna de "små berättelsernas historia" inte heller analyseras som en helhet, är det bara logiskt att boken också saknar kritiska reflexioner över den historieuppfattning, som ligger bakom trenden.

Internationellt har de två senaste decennierna också kännetecknats av nya kunskapsteoretiska orienteringar, men de behandlas i ännu mindre utsträckning än de nya forskningsområdena. Bristen gäller framför allt "historia underifrån" och minneshistoria/oral history. Mentalitetshistorien har inte heller fått en egen artikel. Den företeelse som anknyter sig till slagordet "gräv där du står", behandlas inte alls. Då det gäller historieforskningens epistemologiska utgångspunkter redogör bokens författare för de nya strömningarna endast i samband med idéernas historia.

Det finns alltså en motsättning mellan intresset för de "nya" företeelserna inom historieforskningen och presentationen av dem. Denna slutsats måste emellertid nyanseras genom att understryka dess relativitet. "Jämförelsematerialet" är internationellt. Det bör också tilläggas, att sådant som i andra länder redan länge varit vedertagen forskning, kan vara "nytt" i finländska förhållanden. I detta perspektiv bör man se framför allt det proportionellt sett rätt omfattande utrymme som tilldelats ekonomins olika aspekter.

Paradigmskifte och socialhistoria

Även med beaktande av dessa reservationer finns det en motsättning mellan författarnas intentioner och innehållet i *Historia nyt*. Den återspeglas också i bokens disposition. Artiklarnas temata och deras ordningsföljd baserar sig inte på disciplinens konventionella delområden, men inte heller på de "nya" strömningarna.

Ett perspektiv på redaktörernas dilemma erbjuds av Pertti Haapalas artikel. De "nya" strömningarna inom historieforskningen framstår för honom som ett uttryck för det brytningskede disciplinen befinner sig i. Vi lever som bäst i en tid, då "paradigmet för hela historieforskningen" håller på att förändras. Dispositionen i *Historia nyt* uttrycker detta paradigmskifte, men medvetenheten om skiftet har inte satt större spår i texterna.

Den dominerande attityden i boken förefaller att vara, att det sist och slutligen inte finns något kvalitativt nytt i de "nya" strömningarna. De är snarare uttryck för forskningens naturliga framåtskridande, bevis på disciplinens inneboende förmåga till förnyelse. Historieforskningen utvecklas vidare i och med att det alltjämt uppstår nya "historier" i betydelsen av ämnes- eller problemområden.

Haapalas syn är en annan. Den för vår tid karakteristiska tendensen att skriva historia på ett nytt sätt härrör i främsta rummet från en brytning mellan den traditionella forskningen och en förändrad omvärld. Haapala ställer de "nya" fenomenen i samband med den moderna världsbildens förändring. Enligt hans synsätt är det inte fråga om "historielöshet". Det är inte lekmäns "fel" om "historiens lärdomar" inte omfattas. Bristen ligger i den "icke-relevanta historiebilden", den må sedan vara "hur 'sann' som helst".

Historia nyt kan också karakteriseras genom att säga, att Haapala diskuterar den företeelse, som för de flesta andra författarna självklart och oproblematiskt framstår som socialhistoriens renässans. För Haapala består det betydelsefulla däri att historieskrivningen vidgats från "statshistoria till den vanliga människans värld". Samtidigt har "världshistorierna" förändrats: de domineras av "ekonomin, sociala förhållanden, ekologin, biologin eller den kulturella pluralismen". Det som fått vika är den historiebild, vars grundstenar har utgjorts av den moderna västerländska kulturen och dess stat.

Den nya historiebildens logik leder i Haapalas tolkning ingalunda till ett ensidigt sysslande med "små saker". I stället gäller det att "förena mikro- och makronivån utan en reduktionistisk (det ena betingar det andra) modell". De "stora sakerna" bör utforskas "utan att glömma att de består av små saker".

De här refererade tendenserna och trenderna är ingalunda de enda, som Haapala hänvisar till för att underbygga sin tes om ett paradigms-

skifte. Tesen kan också beläggas, som jag försökt göra i flera skrifter under de två senaste åren, från andra utgångspunkter än de Haapala diskuterar. Jag är alltså ense med honom att vi lever i en tid, då historikerna verkligen har all anledning till nytänkande i fråga om grundvalarna för sin disciplin.

Orsaken till att jag understryker det som förenar oss, ligger i att jag anser att Haapalas terminologi är icke-adekvat. Rubriken för hans artikel är "socialhistoriens löfte" och i själva artikeln talar han om "socialhistoria" i termens traditionella bemärkelse. Konsekvensen strider mot Haapalas egna intentioner, vilket *Historia nyt* dokumenterar – om boken betraktas som en helhet. Det pågående paradigmskiftet bagatelliseras. Eller som en framstående recensent uttryckte saken: artikeln angår endast "socialhistorien".

Bortsett från konsekvens-problematiken borde det inte vara svårt att inse att "socialhistoriens" validitet inte är tillräcklig då det gäller att beskriva de uttryck, som paradigmskiftet fått. Haapalas egen artikel belägger därtill tolkningen, att det är anakronistiskt att använda "socialhistoria" på det sätt som han gjort. Termen hör till grundpelarna i den "historiebild" som fått vika.

Trots framhävandet av "socialhistorien" torde den fördomsfria läsaren dra samma slutsats på grund av Haapalas artikel, som kan dras efter läsningen av Kettunens analyser. Våra traditionella tänkesätt och våra traditionella begrepp fungerar snarare som hinder än som hjälpmedel, då vi försöker förstå den värld vi för närvarande lever i. Beträffande historieforskningen är det inte heller en tillfällighet, att uttrycket "historia nu" för både Haapala och Kettunen syftar på en problematik, som sträcker sig långt utanför forskningens gränser.

Haapala och Kettunen skisserar på sätt och vis olika sidor av en och samma slant. Vår uppfattning om vad historia är har fått nya bemärkelser i vår kultur, samtidigt som det också finns kontinuitet. Som historiker borde vi kunna tänka historien som idé på samma sätt som vi förstår närma oss våra forskningsobjekt. Det finns inte någon sådan kontinuitet, som på förhand skulle ge en nyckel till förståelsen av det vi utforskar. Även då det gäller vår uppfattning om vad historia är, är det möjligt att diskontinuiteten överväger över kontinuiteten.